

УДК:316.6

Д 32

Наталія ДЕМБИЦЬКА

ОСОБЛИВОСТІ ПІЗНАННЯ МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ ОСОБИСТОЇ ВЛАСНОСТІ

У статті аналізуються особливості пізнання молодшими школярами економічних цінностей у системі особистої власності. Аналізуються основні тенденції ускладнення соціально-економічного простору молодшого школяра.

Ключові слова: *економічна культура особистості, соціальні норми, особистість молодшого школяра, соціально-психологічний простір, соціальне пізнання, особиста власність.*

Постановка проблеми. Сьогодні, в умовах поглиблення фінансово-економічної кризи великий науковий і практичний інтерес становить вивчення тенденцій, яких набуває процес розвитку економічної культури українців. Йдеться про зміни у пізнанні, оцінюванні та готовності діяти, зокрема у просторі тих взаємин, які лежать в основі будь-якої економіки – “моє – твоє”, “моє – чуже”, “моє – наше” – відносин власності. Особливо важливими у цьому контексті є питання формування основ економічної культури підростаючих поколінь, економічна соціалізація яких сьогодні відбувається переважно в непередбачуваних, стихійних умовах. Найбільш організованого, цілеспрямованого характеру цей процес, на нашу думку, може набувати в умовах шкільного виховання. Але навряд чи значну частку в ньому становить економіко-психологічний аспект. Принаймні про це свідчать результати проведеної у 2014 р.

психологічної експертизи підручників співробітниками Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Нами констатований незадовільний рівень орієнтованості підручників для загальноосвітніх навчальних закладів на формування в учнів підприємницької компетентності як основного показника економічної соціалізованості особистості в ринковій економіці.

На наш погляд, особливо гостро стоїть питання становлення економічної культури особистості за відсутності досвіду регулярних економічних відносин, зокрема, на початковому етапі шкільного навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом, проблемі психологічних засад становлення різних аспектів суто економічної культури особистості присвячена незначна кількість праць (І.В. Білоконь, С.Ю. Буреніна [3], Н.М. Дембицька, І.К. Зубіашвілі [8], В.В. Москаленко [12]). Тим більш проблематичним видається аналіз особливостей цього процесу в молодшому шкільному віці, оскільки науковий доробок вітчизняних і зарубіжних дослідників переважно стосувався питань економічної соціалізації особистості підлітка [1 – 4], старшокласника [8; 16; 17], студента [5 – 7; 16 – 17]. Щоправда, слід констатувати наявність праць психологів, у яких висвітлено результати вивчення окремих складових економічної свідомості учнів. Йдеться про проблеми економічної соціалізації (Г.М. Авер'янова та ін. [1], А.В. Боярінцева [2], В.В. Москаленко [12]) та її соціально-психологічні аспекти (І.В. Білоконь, Н.М. Дембицька [5; 6], І.К. Зубіашвілі [8] та ін.); вплив грошей на соціалізацію сучасних підлітків (С.Ю. Буреніна [3]); ціннісні орієнтації учнів у змінюваних соціально-економічних умовах (Н.А. Журавльова [7]); психологію власності (А.Д. Карнишев [9], Пайпс Р. Пайпс [14] та ін.). Більшість з них сфокусовані переважно на монетарному аспекті (на ставленні до кишенькових грошей та їх соціалізуючій ролі). Але монетарна соціалізація – це тільки одна зі складових процесу становлення економічної культури дитини. Оскільки останній відбувається у більш широкому контексті – у відносинах власності [4 – 6; 8 – 10; 12 – 15], то важливим для розуміння багатьох його закономірностей є

вивчення особливостей становлення окремих складових економічної культури учнів у просторі відносин особистої власності, розглянутих щонайперше на матеріалах молодшого шкільного віку.

Метою статті є висвітлення результатів аналізу особливостей пізнання молодшими школярами відносин особистої власності.

У сучасних соціально-економічних умовах особлива роль відводиться шкільній освіті, покликаній сформувати в учнів основи економічної культури: систему економічних знань, навичок ефективної економічної поведінки в умовах ринку, позитивне ставлення до себе та інших як до повноправних суб'єктів ринкових відносин. Усе це, сформоване системно в ході навчання у школі, може стати вагомим психологічним ресурсом для гармонійної адаптації учнівської молоді до реальних умов вітчизняної економіки не колись, в дорослому житті, а вже сьогодні у їх повсякденній практиці споживання, обміну, підприємництва тощо. Безсумнівно, це сприятиме створенню передумов для професійного самовизначення, професіоналізації та ефективної практичної діяльності, – загалом має стати могутнім базисом для формування економічно зрілої особистості.

Шкільна система виховання і навчання є однією з провідних інституціалізованих форм впливу, зокрема на економічне дорослішання особистості учня. По суті, зі вступом до школи дитині відкриваються ширші можливості для набуття суспільно необхідних якостей. Дитина включається у складнішу (порівняно з сім'єю та дошкільними закладами виховання) систему соціалізації. Загальноосвітня школа стає для дитини наступним важливим регулятивно-символічним простором економічної культури [10]. Це не тільки місце, де навчають певним соціально потрібним чи соціально престижним навичкам суб'єкта господарювання, надаючи умови для формування стандартного для епохи набору необхідних економічних знань. Вона ще є простором таких соціальних відносин школяра, в яких акцент зсувається зі сфери приватної (як це мало місце в сім'ї) на сферу громадську, більш формалізовану і набагато чіткіше структуровану. Школа, ті норми і правила, на яких вона наполягає, – це завжди корелят публічних соціокультурних пріоритетів [10, 190 – 191].

На основі філософського підходу в трактуванні культури [11 – 12], структурно-функціональної концепції економічної соціалізації особистості [5; 6; 8; 12], інтеріндивідуального [5; 6; 8; 12] та системного підходів до становлення економічної культури особистості [5; 6; 12], а також концепції психологічного ставлення [5; 6; 9; 10; 12] нами розроблена концептуальна модель становлення економічної культури школярів у системі особистої власності, на яку ми спиратимемось у подальших міркуваннях. Згідно з останньою, в молодшому шкільному віці продовжують оформлятися психологічні основи економічної культури дитини. На рівні особистості вони виражаються у тих психолого-економічних якостях, що формуються в процесі інтеріоризації дитиною економічних цінностей, норм, якими керуються дорослі в економічних відносинах, і які імпліцитно несуть в собі нормативний образ “людини економічної” [6]. Саме з культури відносин між дорослими з приводу розподілу обмежених матеріальних та духовних ресурсів дитина черпає найбільш ефективні, отже, найадаптивніші взірці економічної поведінки.

Із вступом до школи та розширенням соціального оточення дитини вона вчиться вибудовувати публічні відносини, основним регулятором яких стають соціальні норми і правила, прийняті в шкільній спільноті. Це становить духовну силу людини, яка є необхідною передумовою, основою, внутрішньою умовою етичного ставлення Людини до Людини [16]. Отже, саме етичний план відносин обміну, розподілу, привласнення-відчуження благ є важливим для формування основ економічної культури дитини. У цьому контексті розглянемо, як співвіднесені з моральними нормами особливості пізнання молодшими школярами особистої власності – особистих благ, себе та інших як суб’єктів привласнення останніх.

Під особистою власністю розуміємо відносини між людьми з приводу розподілу обмежених життєвих благ, що особисто притаманні, належні винятково одному суб’єктові – їх власникові, – та здатні задовольняти його матеріальні й духовні потреби. Особиста власність обґрунтовується нами [6; 14] як система відносин привласнення-відчуження суб’єктами певних життєвих благ, у результаті чого

останні набувають статусу об'єкта безумовного особистого моно-володіння. Це означає, що привласнене благо особистість на цілковито законних засадах називає "своїм", ним володіє і самостійно приймає рішення про його подальшу "долю": щодо користування та розпорядження ним. Саме у відносинах "моє – чийсь", на нашу думку, формуються основи економічної культури дитини. Цей процес відбувається у ході реалізації економічних ролей та апробації школярами різних способів оперування особистим майном, продуктами своєї творчої діяльності, власними виробами, за реалізації авторства власних ідей.

Пізнавальний (когнітивний) компонент економічної культури молодшого школяра розвивається у ході всебічного пізнання ним відносин споживання. Відбувається ускладнення уявлень про особисте та чуже майно (зокрема, свої і чийсь творчі, навчальні досягнення), подальший розвиток уявлень про межі свого-чужого, про себе та інших як учасників відносин праці у ширшій за сім'ю соціальній спільності – у класі чи школі; як учасників споживчих відносин (у цьому віці дитина набуває самостійності як учасник купівлі-продажу товарів у магазинах чи послуг у сфері освіти, в тому числі позашкільної, та у сфері обслуговування). Економічні уявлення розвиваються і через опосередковане пізнання відносин, до яких включені дорослі в сім'ї: у виробництво, підприємництво, інвестування, благодійництво, сплату податків. У цьому плані для молодшого школяра характерне формування елементарних знань про особисте майно, насамперед про кишенькові гроші (їх призначення, витрати, збереження, уявлення про знижки, прибутки і борги). Проаналізуємо результати пізнання молодшими школярами економічних цінностей в системі особистої власності. При цьому індикатором пізнання є обґрунтована нами та співвіднесена з етичними цінностями когнітивна складність образу особистої власності, уявлень про особисте та чуже майно, ідеї; про себе та інших як учасників відносин споживання, праці, купівлі-продажу, виробництва, підприємництва, інвестування, благодійницької діяльності. Опитування проводилось у 2013 –

2014 рр. у ЗОШ № 329 та 274 у Києві. У ньому брали участь 80 школярів 3 – 4-х класів (віком 9 – 11 років – молодші школярі).

Аналіз відповідей на питання “що в своєму житті ти називаєш особисто своїм, про що можеш сказати: “це – моє”?” показав, що в описах особистого майна переважає перелік матеріальних речей (254 характеристики), представлених в основному предметами повсякденного вжитку (шкільне приладдя й книги – 85 характеристик, предмети побуту, наприклад, стіл, стілець, шафа, чашка – 51, іграшки, в т.ч. ігрові приставки – 40). Виявлені в описах і згадування про соціальні зв’язки з іншими, серед яких переважно домашні улюбленці, – 20. Особливістю образу особистої власності для молодшого віку є те, що в образі “моє” в нашій вибірці серед об’єктів, що символізують економічні відносини, названо лише 38 згадувань (переважно нерухомість – квартира, кімната, дім, сад). Це спонукало нас до уточнення, чи дійсно особисте майно і сам його господар в уявленнях молодшого школяра мало пов’язані з економічними категоріями.

Тому наступним запитанням передбачалося більш точно з’ясувати, чи пов’язані уявлення про особисту власність з господарською діяльністю людини. Економічний контекст був заданий у такій інструкції: “Уяви собі казкового героя, який живе у світі, веде своє господарство і про який говорить “це мій світ”. Напиши, з чого складається світ нашого героя, про що він каже “це моє”?”. Відповіді показали, що такий зв’язок існує: в описах дітей з’явилися економічні категорії. Так, образ особистої власності школяра в контексті господарської діяльності виявився більш складним порівняно з образом “особисто моє”. У молодшому шкільному віці цей образ конституюється більшою кількістю категорій, які ми відносимо до економічних. Так, на високому рівні статистичної значущості виявилось, що пізнання світу економічних відносин тісно пов’язане з формуванням у свідомості дитини таких категорій, як 1) *світ матеріальних речей* (складові власного тіла як втілення власної тілесності і фізичного потенціалу ($p \leq 0,001$), складові живої природи ($p \leq 0,001$), нежива природа, склад, обсяг та протяжність природних об’єктів як втілення власної територіальності ($p \leq 0,01$), “друга

природа” як створені людством матеріальні об’єкти, серед них й економічні блага (різні види нерухомого й рухомого майна, гроші ($p \leq 0,01$) та коштовності ($p \leq 0,05$)), 2) *свій внутрішній світ* (розширення соціально-економічного простору (зростання соціально-психологічних зв’язків з найближчим оточенням через ідентифікацію з сім’єю, друзями, родиною ($p \leq 0,001$), сусідами, школою ($p \leq 0,01$)), його ускладнення за рахунок пізнання у загальних рисах окремих категорій трудових (робота при $p \leq 0,01$, “забезпечення”), фінансових та інвестиційних (банк, $p \leq 0,01$), виробничих/підприємницьких (бізнес, власний ресторан, власний магазин, власний готель, приватна ділянка землі, при $p \leq 0,01$) відносин; усвідомлення власних здібностей та талантів, цінностей (через ідентифікацію з особистістю, усвідомлення власних досягнень та здобутків, здоров’я як цінності ($p \leq 0,01$)), пізнання окремих психічних процесів та ресурсів (розум, сила, знання ($p \leq 0,01$), освіта ($p \leq 0,01$)), усвідомлення окремих позитивних моральних якостей (доброти ($p \leq 0,001$), відваги, щедрості ($p \leq 0,01$), турботливості ($p \leq 0,05$)).

З метою з’ясувати більш детально, як пов’язане пізнання молодших школярів особистої власності з окремими видами економічних відносин (споживання, трудові, благодійництво чи фінансування/інвестування), ми попросили виконати таке завдання: “Покажіть, які з тих речей, що казковий герой назвав би “особисто своїми”, обов’язково йому знадобилися б (1) *в магазині*, щоб купити щось, (2) *у школі*, щоб там успішно навчатися, (3) *у кінотеатрі*, щоб подивитись фільм, (4) *для допомоги* бідним або стареньким людям, чи покинутим тваринам, (5) *на майбутній роботі*, (6) *у банку*, щоб зберегти і накопичити гроші. Для цього потрібно з’єднати стрілками потрібні речі з відповідними записами у кубиках. Звісно, що одна й та сама річ може знадобитися героєві в кількох випадках, тоді від неї буде йти кілька стрілок. Якщо потрібно, то можна дописати додаткові речі”.

Виявилось, що для *відносин споживання* товарів (у магазині), а також розважальних послуг (у кінотеатрі) потрібні гроші, гаманці (75 характеристик), батьки (51 характеристика), одяг (9 характеристик), телефон (34 характеристики).

У школі (*споживання освітніх послуг*) потрібні знання, “думки” (7 характеристик), домашнє завдання, зроблені уроки, освіта (43 характеристики), шкільне приладдя (168 характеристик), їжа (бутерброди, цукерки, вода – 147 характеристик), гроші (названі суми 10 грн., 20 грн.), парти чи столи (76 характеристик). Отже, споживчі відносини молодші школярі уявляють адекватно: споживання товарів та розважальних послуг опосередковане у їхніх уявленнях грішми. Можемо припускати, що через усвідомлення своєї фінансової несаможитності діти потребують і підтримки дорослих у реалізації ролі споживача. Побіжно це підтверджується й тим, що в отриманні освітніх послуг дитина не потребує присутності родичів. Проте уявляє собі, що в ході навчання вона оперує знаннями.

Для *інвестиційних/фінансових відносин* (банк) потрібні батьки (92 характеристики), гроші (50 характеристик), одяг, взуття. Те, що участі батьків діти потребують у здійсненні банківських операцій, свідчить про їх загально адекватну оцінку своєї некомпетентності і несаможитності у прийнятті фінансових рішень. З іншого боку, діти й усвідомлюють, що основним інструментом у таких операціях є гроші.

Майбутні трудові відносини молодші школярі уявляють собі досить конкретно як такі, що пов’язані з комфортно влаштованим робочим місцем (кабінет – 45, комп’ютер, планшет – 136, телефон – 89, їжа (бутерброди, вода – 129), канцелярське приладдя (ручки, папір, олівці) – 167, електронні книги – 5, одяг, взуття – 73, “квіти, щоб пахло в кабінеті” – 7, зарплатня – 3). Отже, трудові відносини молодші школярі уявляють досить буквально, пов’язуючи їх переважно з організацією робочого місця. Мала кількість зв’язків з грішми (зарплатнею) та іншими економічними благами вказує на те, що діти поки що мало усвідомлюють сутність, сенс трудових стосунків.

Благодійництво в уявленнях молодших школярів найбільшою мірою серед інших відносин власності опосередковане позитивно-моральнісними і дієвими (сказали б, вчинковими) характеристиками. Так, дітям знадобилися турботливі дії (“забрав би додому”, “нагодував би”, “дав би їсти”, “купив би щось”), любов (до тварин) – 54, гроші – 87, їжа – 76, одяг – 35 характеристик відповідно.

На питання “Хто наш герой у майбутньому?” більшість опитаних (92%) називала різні професії, переважно пов’язані з найманою працею. Невелика кількість (9%) опитаних дітей назвали професії бізнесмена, співака зі своєю групою, “свою справу”. Результати свідчать, що дитячі проєкції планів щодо зайнятості в майбутньому є цілком адекватними, оскільки майже всі вони в молодшому шкільному віці орієнтуються на вимоги економічної ролі працівника (не утриманця) – суб’єкта матеріального самозабезпечення. Особливістю таких орієнтацій є переважання ідентифікацій з найманим працівником.

Висновки. В уявленнях молодших школярів особиста власність представлена переважно матеріальними об’єктами особистого володіння. Серед них переважають ті речі, які діти прямо не пов’язують з економічними відносинами. Економічні характеристики (гроші, інші матеріальні цінності, знання, освіта) в образі “особисто моє” з’являються в умовах рефлексії дітьми особистої власності у конкретній ситуації. Це свідчить, що зв’язок особистої власності з економічними ціннісними орієнтаціями опосередкований економічним контекстом. Відносини, що передбачають добровільне відчуження дитиною свого майна на користь інших (благодійництво), прямо пов’язані з позитивними моральними цінностями добра, турботи, піклування.

Отже, соціально-економічний простір молодшого школяра ускладнюється завдяки пізнанню в загальних рисах окремих категорій трудових, фінансових та інвестиційних, виробничих/підприємницьких відносин; усвідомленню власних здібностей та талантів; пізнанню окремих особистих психічних ресурсів, усвідомленню моральних якостей, пов’язаних з реалізацією, отриманням соціальної підтримки.

Дослідження особливостей уявлень молодших школярів про особисту власність відкриває *перспективи* вивчення психологічних закономірностей становлення когнітивного компонента економічної культури учнів молодшого шкільного віку. Започатковується напрям досліджень в економічній психології, що пов’язаний із виявленням основних тенденцій у пізнанні особистої та інших форм власності, у змінах соціально-економічного простору школяра в процесі його економічної соціалізації від молодшого до старшого шкільного віку.

Література

1. Авер'янова Г.М. Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства / Г.М. Авер'янова, Н.М. Дембицька, В.В. Москаленко. – К. : “ППП”, 2005. – 307 с.
2. Бояринцева А.В. Психологические проблемы экономической социализации / А.В. Бояринцева // Педагогика. – 1994. – № 4. – С. 15 – 16.
3. Буренина С.Ю. Влияние денег на процессы социализации современных подростков : автореф. дисс. ... канд. психол. наук : 13.00.01 / С.Ю. Буренина. – СПб., 2000. – 14 с.
4. Годфри Дж. Как научить ребенка обращаться с деньгами / Джолайн Годфри ; [пер. с англ.]. – М. : Издательство “Добрая книга”, 2006. – 224 с.
5. Дембицька Н.М. Соціально-психологічні проблеми економічної соціалізації української молоді (початок) / Н.М. Дембицька // Соціальна психологія. – 2008. – № 2 (28). – С. 49 – 59.
6. Економічна соціалізація молоді : соціально-психологічний аспект : наукове видання / [І.В. Білоконь, Н.М. Дембицька, І.К. Зубіашвілі та ін.] ; заг. ред. В.В. Москаленко. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2008. – 336 с.
7. Журавлева Н.А. Динамика ценностных ориентаций учащейся молодежи в изменяющихся социально-экономических условиях / Н.А. Журавлева // Экономическая психология в России и Беларуси : сб. науч. работ / под ред. А.Л. Журавлева и В.А. Поликарповой. – Минск : Экономпресс, 2007. – С. 89 – 115.
8. Зубіашвілі І.К. Економічна соціалізація як психологічна проблема / І.К. Зубіашвілі // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / заг. ред. С.Д. Максимеко. – Т. XI, Ч. 1. – К. : Гнозис, 2009. – С. 153 – 163.
9. Карнышев А.Д. Психология собственности как область исследований в экономической психологии / А.Д. Карнышев // Проблемы экономической психологии. Том 1 / отв. ред. А.Л. Журавлев, А.Б. Купрейченко. – М. : Изд-во “Институт психологии РАН”, 2004. – С. 139 – 166.
10. Китов А.И. Экономическая психология / А.И. Китов. – М. : Экономика, 1987. – 303 с.
11. Культурология : [учебник] / под ред. Ю.Н. Солонина, М.С. Кагана. – М. : Высшее образование, 2005. – 566 с.
12. Москаленко В.В. Соціалізація особистості : [монографія] / В.В. Москаленко. – К. : Фенікс, 2013. – 540 с.
13. Нартова-Бочавер С.К. Человек суверенный : психологическое исследование субъекта в его бытии / С.К. Нартова-Бочавер. – СПб. : Питер, 2008. – 400 с.
14. Пайпс Р. Пайпс. Собственность и свобода / Пайпс Р. Пайпс. – М. : Московская школа политических исследований, 2008. – 411 с.
15. Осорина М.В. Секретный мир детей в пространстве мира взрослых / М.В. Осорина. – СПб. : Питер, 2008. – 304 с.

16. Уэбли П. Понимание детьми экономических явлений / П. Уэбли // Проблемы экономической психологии / отв. ред. А.Л. Журавлев, А.Б. Купрейченко. – М. : ИП РАН, 2005. – Т. 2. – С. 146 – 177.

17. Фенько А.Б. Дети и деньги: особенности экономической социализации / А.Б. Фенько // Вопросы психологии. – 2000. – № 2. – С. 94 – 101.

18. Фернам А. Деньги. Психология денег и финансового поведения / А. Фернам, М. Аргайл. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2005. – 352 с.

19. Хайек Ф.А. Частные деньги / Ф.А. Хайек. – М. : Институт национальной модели экономики, 1996 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://royallib.com/book/hayek_fridrih/chastnie_dengi.html.

References

1. Aver'janova G.M. Osoblyvosti socializacii' molodi v umovah transformacii' suspil'stva / G.M. Aver'janova, N.M. Dembyc'ka, V.V. Moskalenko. – K. : "PPP", 2005. – 307 s.

2. Bojarinceva A.V. Psihologicheskie problemy jekonomicheskoi socializacii / A.V. Bojarinceva // Pedagogika. – 1994. – № 4. – S. 15 – 16.

3. Burenina S.Ju. Vlijanie deneg na processy socializacii sovremennyh podrostkov : avtoref. diss. ... kand. psihol. nauk : 13.00.01 / S.Ju. Burenina. – SPb., 2000. – 14 s.

4. Godfri Dzh. Kak nauchit' rebenka obrashhat'sja s den'gami / Dzholajn Godfri ; [per.s angl.]. – M. : Izdatel'stvo "Dobraja kniga", 2006. – 224 s.

5. Dembyc'ka N.M. Social'no-psyhologichni problemy ekonomichnoi' socializacii' ukrai'ns'koi' molodi (pochatok) / N.M. Dembyc'ka // Social'na psyhologija. – 2008. – № 2 (28). – S. 49 – 59.

6. Ekonomichna socializacija molodi: social'no-psyhologichnyj aspect : naukove vydannja / [I.V. Bilokon', N.M. Dembyc'ka, I.K. Zubiashvili ta in.]; zag. red. V.V. Moskalenko. – K. : Ukrai'ns'kyj centr politychnogo menedzhmentu, 2008. – 336 s.

7. Zhuravleva N.A. Dinamika cennostnyh orientacij uchashhejsja molodezhi v izmenjajushhihsja social'no-jekonomicheskikh uslovijah / N.A. Zhuravleva // Jekonomicheskaja psihologija v Rossii i Belarusi : sb. nauch. rabot / pod red. A.L. Zhuravleva i V.A. Polikarpovoj. – Minsk : Jekonompress, 2007. – S. 89 – 115.

8. Zubiashvili I.K. Ekonomichna socializacija jak psyhologichna problema / I.K. Zubiashvili // Problemy zagal'noi' ta pedagogichnoi' psyhologii' : zb. nauk. prac' Instytutu psyhologii' im. G.S. Kostjuka APN Ukrai'ny / zag. red. S.D. Maksymeko. – T. XI, Ch. 1. – K. : Gnozys, 2009. – S. 153 – 163.

9. Karnyshev A.D. Psihologija sobstvennosti kak oblast' issledovanij v jekonomicheskoi' psihologii' / A.D. Karnyshev // Problemy jekonomicheskoi' psihologii'. Tom 1 / отв. ред. A.L. Zhuravlev, A.B. Kупрейченко. – М. : Изд-во "Институт психологии РАН", 2004. – С. 139 – 166.

10. Kitov A.I. Jekonomicheskaja psihologija / A.I. Kitov. – М. : Jekonomika, 1987. – 303 s.

11. Kul'turologija : [učebnik] / pod red. Ju.N. Solonina, M.S. Kagana. – М. : Vysshee obrazovanie, 2005. – 566 s.

12. Moskalenko V.V. Socializacija osobystosti : [monografija] / V.V. Moskalenko. – K. : Feniks, 2013. – 540 s.
13. Nartova-Bochaver S.K. Chelovek suverennyj : psihologicheskoe issledovanie sub#ekta v ego bytii / S.K. Nartova-Bochaver. – SPb. : Piter, 2008. – 400 s.
14. Pajps R. Pajps. Sobstvennost' i svoboda / Pajps R. Pajps. – M. : Moskovskaja shkola politicheskikh issledovanij, 2008. – 411 s.
15. Osorina M.V. Sekretnyj mir detej v prostranstve mira vzroslyh / M.V. Osorina. – SPb. : Piter, 2008. – 304 s.
16. Ujebli P. Ponimanie det'mi jekonomicheskikh javlenij / P. Ujebli // Problemy jekonomicheskoi psihologii / otv. red. A.L. Zhuravlev, A.B. Kuprejchenko. – M. : IP RAN, 2005. – T. 2. – S. 146 – 177.
17. Fen'ko A.B. Deti i den'gi: osobennosti jekonomicheskoi socializacii / A.B. Fen'ko // Voprosy psihologii. – 2000. – № 2. – S. 94 – 101.
18. Fernam A. Den'gi. Psihologija deneg i finansovogo povedenija / A. Fernam, M. Argajl. – SPb. : Prajm-EVROZNAK, 2005. – 352 s.
19. Hajek F.A. Chastnye den'gi / F.A. Hajek. – M. : Institut nacional'noj modeli jekonomiki, 1996 [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa : http://royallib.com/book/hayek_fridrih/chastnie_dengi.html.

Дембицкая Наталья. Особенности познания личной собственности младшими школьниками. В статье анализируются особенности познания младшими школьниками экономических ценностей в системе личной собственности. Анализируются основные тенденции усложнения социально-экономического пространства младшего школьника.

Ключевые слова: экономическая культура личности, социальные нормы, личность младшего школьника, социально-психологическое пространство, социальное познание, личная собственность.

Dembytska Natalia. Peculiarities of cognitions of personal property by primary school children. This article analyzes the peculiarities of economic values cognition in the personal property by primary school children. Major trends of complication of primary school children socio-economic space are analyzed.

Keywords: economic culture of personality, social norms, personality of a primary school pupil, social-psychological space, social cognition, personal property.